

Sayı : 7 - 8

1976 - 1977

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1977

KURULUŞ DEVRİNDE UYGURLAR'IN KİTANLAR'A TESİRLERİ VE UYGUR, GAZNE, KİTANLAR ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Özkan İzgi

Bilhassa 11. yüzyılda Ortaasya'da siyasî ve coğrafi olarak kesin bir ayırım yapmak oldukça güçtür. Her ne kadar bu devrenin kendinden önce ve sonraki yüzyıllara nazaran daha sakin bir görünüşü varsa da, Asya'nın kuzey doğusunda Kitanlar'ın ve Maveraünnehr'de Karahanlı ve daha sonra da Gazneliler'in devlet kurmaları Ortaasya'ya bir hareketlilik getirmiştir.

Geniş Çin topraklarının güneyinde Sung Devleti hüküm sürerken, bu devletin kuzey sınırı Kitan (Ch'i-tan, Liao)lar'la sınırlandırılmıştır. Kitanlar'ın kuzey-batısında ise Wang Kuo-wei'nin söylediğine göre bir Tatar kabilesi olan Tsu-p'u'lar oturmaktaydı¹. Yine Kitanlar'ın kuzeyinde Kerait, Nayman ve Merkitler bulunuyordu. Ortaasya'nın verimli topraklarında (Kao-ch'ang, Tunhuang ve Kan-chou) 840 Kırgız yenilgesinden sonra buralara yerleşmiş olan Uygurlar bulunmaktadır. Bu Uygur bölgesinin arasmda ve etrafında ise çeşitli Türk kabileleri yerleşmişti. Bunlardan Sha-t'o'lar Tangutlar'a yakın bir yerde oturmaktaydılar. Kitanlar'ın Mogolistan ve Mançurya'ya yerleşmeleri ve burada bulunan kabilelerin batı'ya hareketleri neticesinde Uygurlar'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Oguzlar'a da bir hareket getirmiş ve bunların bir bölümü (Selçuklular) İran üzerine, diğer bölümü Peçenekler ise, doğu Avrupa'nın güneyine doğru yayılmışlardır. Sha-t'o'ların güneyinde Hotan (Yü-tien) bulunmakta ve bugünkü Batı Türkistan'da ise İslâmiyeti kabul etmiş olan Karahanlılar ve Gazneliler yaşamakta idi.

Yukarıda kısmen de olsa Onbirinci yüzyılda Ortaasya'da yaşayan devletleri gördükten sonra asıl mevzuumuz olan Kitan, Uygur ve Gazneliler arasındaki münasebetlere geçelim.

Bilindiği gibi, Mogolistan'ın kuzey-doğusunda oturan ve umumiyetle

¹ Wang Kuo-wei, «The Tatars» *The China Journal of Science and Arts*, 4 (1926), ss. 257-267, s. 259.

Tunguz menşeli olarak kabul edilen fakat eldeki delillerle Mogol oldukları bilinen Kitanlar yarı ziraatçi ve yarı göçebe idiler. 907 senesinde Hsing-nu (Hun)larla mukayese edilebilecek şekilde bir kabile federasyonu kurdular. 947 senesinde ise, Çin sülâle ünvanı alarak kendilerine Liao adını verdiler. Onuncu yüzyıldan Onikinci yüzyılın ilk yarısına kadar Kitanlar, Mogolistan'ın ve Mançurya'nın büyük bir kısmıyla Çin Seddi'nin kuzey-doğusuna kadar uzandılar. Çin kronikleri, bu devletin kabile hayatı yaşadığı dönemlerde Kuzey Wei Devletine ve sonra da T'ang Devletine haraç verdiklerini kaydetmişlerdir². Kitan nüfusunun büyük bir kısmı -Çinliler ve Po-hai'lular-ziraatçi olmasına rağmen, kabilelere dayalı diğer topluluklar, ekonominin dayandığı hayvancılık, avcılık ve balıkçılık gibi ikinci derecedeki işlerle meşgul oluyorlardı. Ziraat ve hayvancılığa dayalı karışık bir ekonomi içinde bulunan Kitanlar'ın ortaya çıkması, Türk kabileleri tarafından doldurulmuş olan Mogolistan'ın etnik menşesine geniş ölçüde tesir etmiştir.

Çin kaynakları tarafından Hunlar'ın neslinden kabul edilen Uygurlar, Orhon ve Selenga nehri kıyılarından Aral gölü kenarlarına kadar yayılan ve zaman zaman muhtelif adlarla anılan bir Türk kavmidir. Önce Töles ve daha sonra Dokuz-Oguz adını taşıyan bu kabileler 744 senesinde, merkezi Orhon kıyılarında olmak üzere Uygur devletini kurmuşlar ve 840 tarihine kadar bu bölgede yaşamışlardır. Bu bölgede yaşayan Uygurlar, kültür ve sosyal seviye bakımından ibtidai olduklarından dolayı göçebe değildiler. Muhit icabı, göçebe olarak yaşamağa mecburdular. Daha doğrusu göçebelik bir sosyal seviye değil bir vasıtaadır. Etraflarındaki yerleşik hayat yaşayan toplumlarla daima iyi münasebetlerde bulunmuşlardır.

Oymaklar arasındaki sağlam temellere dayanmayan bu Uygur birliği bozulmuş ve bunun neticesi olarak 840 tarihinde Kırgızlar tarafından mağlup edilmişlerdir. İlk yurtlarını bırakmak mecburiyetinde kalan Uygurlar'dan bir kısmı Çin'in kuzeyine gitmişler ve bir müddet sonra Çin hakimiyetini tamamen kabul ederek zamanla Çinlileşmişlerdir. Bir kısım Uygurlar ise, bugünkü Sarı Nehr'in doğusuna gelip yerleşmişler ve bugün bile Sarı Uygurlar diye adlandırılan varlıklarını korumuşlardır. Yine bir kısım Uygurlar, daha da güneye inerek Kan-chou, Sha-chou, Kao-ch'ang'a gelip yerleşmişlerdir. Bunlardan Kao-ch'ang yahut Beşbalık Uygurları varlıklarını bir devlet olarak Cengiz zamanına kadar devam ettirmişler ve bilhassa 10. yüzyıldan itibaren gelişen ve 11-12. yüzyıllarda olgunluğa erişen Uygur medeniyetinin

2 Edwin O. Reischauer - John K. Fairbank, *East Asia The Great Tradition*, Cambridge, Harvard University Press, 1958, s. 250.

kurucusu olmuşlardır. İlk yurtlarında Kitanlar gibi hayvancılık ve ziraate dayalı bir ekonomi içinde göçebe olarak yaşayan Uygurlar, 840 tarihinden sonra yeni yerlerinde göçebeliği bırakıp yerleşik hayat düzenine girmişlerdir. Yerleşik hayata geçmelerinin sebepleri arasında, buldukları bölgelerin gayet münbit olması ve belki de daha mühimi Mani dinine daha fazla ehemmiyet verip mabetler yapmaları ve bunların etrafında toplanmaya başlamalarıdır.

Eskiden devamlı yer değiştiren ve çoğu zaman bilhassa Çinlilerle harp halinde olan Uygurlar yeni yerlerine yerleştikten sonra komşularıyla sulh içinde yaşamaya gayret etmişler ve kendilerinden sonra kurulmuş olan göçebe devletlere pek çok şey öğretmişlerdir. Uygurlar sadece yeni kurulan göçebe devletlere değil, ilk kuruldukları yıllardan itibaren az dahi olsa var olduğuna inandığım Çin'e etkileri, yeni yerlerine yerleştikten sonra da devam etmiştir³.

Gazneliler Devletine gelince; Isık-göl civarında yaşayan ve Barsgan Türklerinden olan Sübektegin 12 yaşında bir av esnasında esir olarak alındığı Tukhsiler'den Samanoğullarına satılmıştı⁴. Samanoğullarına ismen tabi olarak 997 senesinde ölen Subektegin bu tarihe kadar takriben Horasan'ın tamamını ele geçirmiştir. Sübektegin'in oğlu Mahmud, 999 senesinde Sâmâni hükümdarının bir isyan neticesinde tahttan indirilmesinden sonra Gazne şehrinde tahta çıkmıştır. Devletin genişleme sahasını daha ziyade Hindistan üzerinde uygulayan Mahmud, sınır meselelerinden dolayı anlaşamadığı Karahanlılar'ı 1008 tarihinde yenerek devletini geniş bir arazi üzerinde yaymış oldu.

Genişliyen ve Maveraiünnehr'de büyük bir kuvvet haline gelen Gazneli Mahmud'un Uygur ve Kitanlar'la olan münasebetlerinden gerek İslâm gerekse Liao -Kitan- kaynaklarında pek geniş malûmat yoktur. İslâm ve Çin kaynaklarında doğu ile batı arasındaki münasebetler farklı olarak işlenmiştir. Liao Devleti kuzey Çin'i ele geçirdikten sonra Mogolistan'ı almış ve 924 yılında burada müslüman tüccarlara rastlamışlardır. Bu rastlantı hakkında Çin kaynakları bilgi verirken İslâm kaynaklarında hiçbir bilgi yoktur⁵. Diğer taraftan yine bu devirde, eserlerini arapça yazan tarihçiler, çoğunlukla

3 Özkan İzgi, «Mogolların ortaya çıkışına kadar Türklerin Çinlilere tesirleri», Türk Kültürü, cilt XIV, sayı 160 (1976), ss. 223-232.

4 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayını, ikinci baskı, 1970, s. 152.

5 Bretschneider, E., *Mediaeval Researches from Eastern Sources*, London 1967, c. I, s. 265.

bilhassa Karahanlılar ülkesine doğu tarafından yapılan hücumlardan bahsetmişler ve bu hücum eden kavmi de Kitaylar olarak göstermişlerdir. Fakat bu sefer bu hadiselerden Liao tarihinde bahsedilmediği görülmektedir. Barthold'un kayıt ettiği gibi en büyük ihtimal batıya doğru yapılan bu seferlerin Kitaylar tarafından değil, o zamanlar Kitayların Mogolistan'dan çıkarttıkları Mogol kabileleri tarafından yapılmış olmasıdır⁶.

Liao tarihinde, 924 senesinde Arap ülkesinden gelen elçilerin hediye verdiklerinden bahsedilmektedir. «[T'ien-tsan saltanat devrinin üçüncü senesinin (924) dokuzuncu ayının] Kuei-hai gününde, Ta-shih ülkesinden gelip hediye sunuldu»⁷. Liao tarihi bu kayıttan başka 1020 senesinde de Ta-shih⁸ memleketinden yeni bir elçilik heyetinin geldiğinden bahsetmiştir. «[K'ai-t'ai saltanat devrinin dokuzuncu senesinin (1020) onuncu ayının] Jen-yin gününde, Ta-shih ülkesinden gönderilen elçiler, sabun ve kendi ülkelerinin ürünlerini sundular ve hükümdarlarının oğlu Ts'e-ko için kız istediler»⁹. 1020 tarihinde Uygur topraklarından geçerek Kitanlar'a gelen bu elçilerden ihtimal her iki ülkede Sultan Mahmud hakkında epey bilgi edinmişlerdir. Çünkü, Gazneliler'e olan uzaklıklarına rağmen, Sultan Mahmud'un İslâm ordularının muvaffakiyetlerinden çekinmiş olacaklar ki her iki ülkede iyi münasebetler kurmak için 1024 tarihinde Sultan Mahmud'a mektup yollamışlardır¹⁰. Mektupların her ikisi de mahiyetleri bakımından hemen hemen aynıdır. Kitan imparatoru Sheng-tsung'tan gelen mektupta şöyle denilmektedir.

6 Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975, s. 175.

7 *Liao Shih*, Po-na ed., 2. 4b.

8 Çince bir terim olan Ta-shih, Farsça Tâzik kelimesinin transliterasyonudur. *Liao-shih* kitabında geçen Ta-shih iki farklı ülkeyi göstermektedir. Bunlardan biri, Bağdat'taki Arap Halifeliğini, diğeri ise, Doğu-Türkistan'daki yerleşik nüfusa sahip İranlılar'la Karahanlılar'ı göstermektedir. Ta-shih ülkeleri için daha fazla malûmat için bk, Wittfogel, Krl A. - Feng Chia-sheng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1949, s. 108.

9 *Liao Shih*, 16. 5a.

10 Her iki mektupta, Minorsky, V., *Sharaf al-zaman Tâhir Marvazî, On China, The Turkes and India*, the Royal Asiatic Society, London, 1942, ss., 19-21 de bulunmaktadır. Minorsky, açıklamalar kısmında mektupların 1027 tarihinde yazıldığını söylemektedir. Fakat bu tarihin yanlış olduğunu Barthold, W., *Turkestan down to the Mongol Invasion*, E.J.W. Gibb Memorial series, London, 1958, s. 17, Wittfogel, aynı eser, s. 108 ve Chou Yi-liang, «Notes on Marvazî's Account on China», *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 9 (1945-47) ss. 13-23. s., 17 de 1024 olarak düzeltmişlerdir.

«... Our nephews from among the amirs of the nearer regions constantly and without exception send their envoys, and their letters and presents follow upon one another. (Only) he (Mahmud) until now has sent no envoy or messenger, while we hear of his excellence in strength and courage, of his outstanding position in might and elevation, of his supremacy over the amirs by awe, of his control of the provinces by might and authority and of his peace in his homeland according to his own will»¹¹.

Uygur Han'ından gelen mektupta aynı tarihi taşımaktadır. Mektupta Mahmud'un Hindistan'ı aldığını duyduklarını ve kendisiyle yakın münasebetler kurmak istediklerini bildiriyorlar ve şöyle devam ediyorlar; «As he is entertaining close relations with the kings of the world, and friendliness with the lords of the outlying regions, our happiness is inclined toward the friendship of one who belongs to the number of famous champions and celebrated worthies of the world in view of the superiority and heroism in the Eastern and Western spheres. We ardently desire that love and respect should be established between (us)»¹². Kitan ve Uygur elçileri bu isteklerine ulaşmadan memleketlerine dönmüşlerdir. Sultan Mahmud elçilere verdiği cevapta «Peace and truce are possible only so far as to prevent war and fighting. There is no faith uniting us that we should be in close relations. Great distance creates security for both of us against any perfidy. I have no need of close relations with you until you accept Islam. And that is all»¹³. diyerek İslâmlığa bağlılığını göstermiştir. Sultan Mahmud'a gelen mektuplardan Gardizî de bahsetmiş ve Mahmud'un elçilere söylediği sözleri bir başka biçimde nakletmiştir. «We are Muslims and you are infidels, therefore we cannot give you our sisters and daughters; but if you were to accept Islam then perhaps the matter might be arranged»¹⁴.

Kitan imparatoru Sheng-Tsung'un yazdığı mektubun resmi Kitan yıllıklarına geçmemiş olması gariptir. Şayet Sheng-tsung'un yazdığı bu mektup ortaya çıkacak olursa o zaman, hem Marvazî'de yazılan mektupların bazı eksik ve hatalı noktaları aydınlığa kavuşmuş olacak hem de kaynaklardaki bu tutarsızlıklar ortadan kalkacaktır. Gerçi gördüğüm kadarıyla Wittfogel, Barthold ve Chou Yi-liang mektuplardaki bazı hatalı ve karışık noktaları

11 Minorsky, *aynı eser*, s. 19.

12 Minorsky, *aynı eser*, s. 20.

13 Minorsky, *aynı eser*, s. 21.

14 Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, s. 286.

aydınlığa kavuşturmuşlardır¹⁵. Fakat Sheng-tsung'un mektubunun ortaya çıkmasıyla, Uygurlardan Sultan Mahmud'a gelen mektupta daha iyi anlaşılabilir bir hale girecektir.

İslâmlığa çok sıkı bir şekilde bağlı olduğunu gördüğümüz Sultan Mahmud 1023 senesinde Hindistan'da bir kaleye saldırırken yanına gelen bir elçi kendisine şöyle der; «Kralımız sizin insanlar arasında kim ve ne olduğunuzu soruyor», Mahmud ise cevabında, «Ben Allahı inkâr edenleri dine davet eden bir müslümanım. Siz Hindliler de ya Allahımıza inanırsınız, kanunumuzu kabul eder ve inek atı yersiniz, yahut her yıl 1.000 fil ve 1.000 altın vererek muharebeden kurtulursunuz». Mahmud'un bu sözüne karşılık elçi şunları söylemiştir. «İnek eti yemeğe imkân yoktur. Anlattığınız dine girmek bahsine gelince, bilgili bir adam gönderiniz de bize bu dinin ne olduğunu öğretsin. Şayet bu din bizimkinden daha iyi ise onu kabul ederiz» demiştir¹⁶. Neticede Hindliler müslüman olmayı kabul etmemişler ve her yıl 300 fil, gümüş, elbise ve esans vererek Mahmud'un saldırısından kurtulmuşlardır.

Çinliler hariç tutulursa Ortaasya'da kurulan devletlerin büyük çoğunluğunu ya Türkler yahut Kitanlar'da görüldüğü gibi içinde Türk unsuru olan devletler meydana getirmişlerdir. Fakat bu devletler hiçbir zaman aralarında tam bir birlik kuramamışlar ve birbirlerini ortadan kaldırarak kendi hakimiyetlerini sürdürmeğe çalışmışlardır. Maniheizt ve Budist olan Uygurlarda olduğu gibi İslâm olan Gazneliler arasında da bir birlik kurulamamış ve çok geçmeden her iki devlet de ortadan kalkmağa mahkûm olmuşlardır. Mave-rünnehr'de İslâmîliğin yayılmasını ve kökleşmesini sağlayan Gazneliler bu topraklar üzerinde yaşayan kendinden sonraki devletlerin de müslüman olmasını sağlamışlar ve bu topraklar üzerinde değişen devletlere rağmen İslâmiyet bugüne kadar kendini muhafaza etmiştir. Uygurlar'a gelince; onlar da buldukları bölgede köklü bir medeniyet meydana getirmişler ve bunu etrafındaki devletlere öğretmişlerdir.

Yukarıda köklü bir medeniyet meydana getirmiş olduklarını söylediğimiz Uygurlar acaba yeni kurulan Kitan devletine içtimai yönden ne vermişlerdir? Tesirleri ne olmuştur? Şimdi de kısaca bunları görelim.

Uygurlar 840 yılından önce Kitan kabilelerini hakimiyetleri altına almışlardı. Kitan devletinin ortaya çıkışında önemi büyük olan kabileler de

15 Wittfogel, *aynı eser*, s. 357; Barthold, *yukarıdaki eser*, s. 286 ve Chou Yi-liang, *aynı eser*, s. 17-18.

16 Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945, c. 1, s. 283.

yine Uygur neslinden gelmiş olanlardır. Bu kabilelerin başlıcaları ise I-la¹⁷, I-shih, Yeh-lu ve Hsiao'dur¹⁸. Kitanlar'ın hükümdar ailesi olan Yao-lien'in yerine geçen Hsiao ve Yeh-lu kabileleri Kitanlar'ın sosyal pramidinin en yüksek kısmını işgal ederler. Her iki kabilenin üyeleri, önemli askerî ve siyasi mevkileriyle devletin zenginliğini ele geçirmişlerdir.

Kitan nüfusunun büyük bir kısmı ziraatçı olmasına rağmen diğer kısmı Kitan ekonomisinin dayandığı hayvancılık, avcılık ve balıkçılık gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Böylece karışık bir ekonomi ile Kitanlar yükseldiler ve genişlediler. Ortaasya göçebe kavimlerinde büyük rol oynayan at, inek ve koyun Kitanlar'da da görülür. Hükümetin at sürüleri askerî ihtiyacı karşılamak için kullanılırdı. Ayrıca binlerce atın katıldığı, büyük avlarda süvariler de manevra kabiliyetlerini geliştirmeğe çalışırlardı. Hükümetin sahip olduğu hayvanlar sol taraflarından damgalanırdı. Fakat şahısların yahut kabilelere ait hayvanların damgalandığına dair bir malûmat Kitan Tarihi'nde yoktur. Kitan Tarihi'nde hususî olarak hayvan markaları kayıt edilmemiş fakat hükümetin sürüleri yanında şahısların da sürüleri olduğu kayıt edilmiştir¹⁹.

Ortaasya Türkleri'nin en önemli içkisi olan Kımız'ı Mitanlılarda da görmekteyiz. At, böylece, askerî ihtiyacı karşılamak için kullanıldığı gibi mayalanmış -Kımız- yahut çığ olarak Kitanlar'a süt temin etmiştir. *Liao-shih*'de kımızla ilgili şu kayıdı bulmaktayız. «The mounted archers and armored soldiers received their orders the hour *mao* (between five and seven o'clock in the morning) and assembled an the hour *ch'en* (between seven and nine o'clock in the morning). The horses went after water and grass and the men depended on Kumiss»²⁰. Ayrıca Marco Polo da Kımız'ın Kitan askerleri arasında aranan bir içki olduğunu seyahatname'sinde bahsetmiştir²¹.

Göçebelerin çok kullandığı bir başka hayvan ise devedir. Devede ilk defa Uygurlar tarafından Kitanlar'a tanıtılmıştır. Deve, Kitanlar'a ilk defa

17 840 Kırgız yenilgesinden önce Orhun'daki Uygurlar'ın demir işçiliğinde büyük bir tekniğe sahip oldukları bilinmektedir. İşte bu Uygurlar'ın soyundan olanlarla evlenen I-la kabile reisleri demir işçiliğini en iyi şekilde öğrenmişler ve bunu Kitanlar'ın içine girdikten sonra da devam ettirmişler ve Kitanlar'a öğretmişlerdir. Bak, Wittfogel, *aynı eser*, s. 142.

18 Bu kabileler için daha geniş bilgi için bak, Wittfogel, *aynı eser*, s. 59, 87 ve 191.

19 Wittfogel, *aynı eser*, s. 118.

20 *Liao Shih*, 59. 1a.

21 Marco Polo, *The Book of Sir Marco Polo*, tr. and ed. with notes by Sir Henry Yule, 2 cilt, London 1903, c. I, s. 260.

İmparatoriçe Dowager tarafından 947 senesinde bir kurban merasiminé gitmek için bir arabada kullanıldı. Ayrıca imparator ailesinden prensesler evlenme merasimlerinde deveyi kullanmışlardır. Yalnız şunu belirtmek lâzımdır ki imparatoriçe Dowager ve prenseslerin kocalarının soyları hep Uygur neslinden olan Hsiao kabilesindedir²². Hayvanlar daha ziyade yün ve sütü için değerlidir. Deve ise bu yüzden Kitanlar'da fazla rağbet görmemiş ve step dünyasının bir sembolü olarak kalmıştır.

Hayvancılık gibi avcılık da göçebe hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Uygurlar'ın bahar aylarında bilhassa şahin ve atmaca avlamağa meraklı olduklarını bize seyyah Wang Yen-te anlatmaktadır. Kitan imparatorlarının da hususi kuşhaneleri olmuş ve onlar da bahar aylarında yaban ördeği ve kuğu avcılığı ile vakit geçirmişlerdir.

Wen-hsien T'ung-k'ao (345, 2705) kitabından öğrendiğimize göre kavun-karpuz da Uygurlardan Kitanlar'a geçmiştir. «Hu Chiao, who traveled through Shang-ching circuit in the middle of tenth century found Ch'i-tan tribesmen growing melons. They treated the plant carefully, applying cowdung to it and protecting in with mats; they claimed they had obtained it from the defeated Uighurs»²³.

«*Pu*» kelimesinin ilk manası bez (kumaş) tır. Mahmüd al Kaşgarî'de «*qamdu*» olarak geçen kelime «dört arşın boyunda, bir karış eninde bir bez parçasıdır. Üzerinde Uygur Hanı'nın mührü basılıp alış verişte para yerine kullanılır» şeklinde izah edilmiştir²⁴. Ayrıca «*qamdu*» her yedi senede bir yıkanır, tamir edilir ve yeniden damgalanırdı²⁵. Bu bez paralarını Kitan başşehirinde geçer olması Uygur-Kitan münasebetlerini göstermesi bakımından önemlidir. Uygur tüccarlarının Kitan başşehirinde müstesna bir yeri vardı ve başşehirde özel oturma müsaadesi almışlardı. «The southern city was called the Chinese City. East of the South Gate was the settlement of the Uighurs. The Uighur merchants who remained in the Supreme Capital established a settlement and lived there»²⁶. *Liao Shih*'daki bir başka kayıta ise Hsiung kasabasında, Kao-ch'ang Uygurları'nın pazar kurduğunu görmekteyiz.

Türklerde «*dokuz*» sayısının önemli olduğu bilinmektedir. Orhun abi-

22 Wittfogel, *aynı eser*, s. 115.

23 Wittfogel, *yukarıdaki eser*, s. 121.

24 Mahmüd al-Kaşgarî, *Divanu lugat-it-Türk*, Türkçe tercümesi Besim Atalay, Ankara 1943, c. I, s. 418.

25 Barthold, W., *12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelsiens*, Berlin 1935, s. 118.

26 *Liao Shih*, 49. 3b.

delerinde gördüğümüz «Dokuz Oguz» «Dokuz Tatar» kabileleri daha ilk zamanlardan beri dokuz sayısının Uygur Türklerinde önemli olduğunu gösterir.«Dokuz» sayısı Kitanlılar'da da sosyal ve siyasî organizasyonlarıyla ilgili metinlerde geçtiğini ve önem kazandığını görüyoruz. «The office of the Grand Ch'ang-kun of the Horizontal Tents was in charge of the affairs of the imperial lineage of the nine tents of Emperor T'ai-tsu's descendants»²⁷. Dokuz ananesiyle ilgili olarak ayrıca dokuz Yao-lien Kaganlarının Kitan halkını idare ettiğini görüyoruz²⁸.

Bir başka Uygur ananesi de keçe halı ile Kagan'ın örtülmesi olayıdır. Uygurlar'daki bu geleneği *Chou Shu* 50.4b'den naklen Wittfogel şöyle anlatmaktadır. «This seems to be a survival of an old Inner Asiatic practice. When a Turkish Khan was invested, he was first carried on a felt blanket which bearers turned around nine times. After this he mounted a horse and was choked so severely he almost suffocated. While he was still dizzy, his followers asked how long he expected to be Khaghan. His reply determined the length of his rule»²⁹. Bununla ilgili olarak Kitanlar'a geçen bu adeti de *Liao Shih*'da şu şekilde görmekteyiz. «The rebirth building that for the emperor's mather, and those for seeking [the emperor] were also built. The emperor entered the rebirth building and performed the rebirth ceremony. When he had finished, the elders of the eight tribes preceded him in front, followed him behind, protected him on the right and left, and invested him in the northeastern corner of the hall. After worshipping the sun he mounted a horse. The oldest men among the imperial maternal relatives were chosen to be his grooms. The emperor galloped off and fell down. The grooms and followers covered him with a felt rug»³⁰.

Bilindiği gibi Kitanlar iki çeşit yazı sistemi kullanmışlardır. Bunlar «Büyük yazı» «Larger script» ve «Küçük yazı» «Smaller script»tir. Bunlardan «smaller script» in yaratıcısı Uygurlar olmuştur. Bu yazının Kitanlar tarafından nasıl kullanılmağa başlandığı hakkında yine *Liao Shih*'dan bilgi edinmekteyiz. «[In the 924] the Uighur messengers came [to court], but there was no one who could understand their language. The empress said to T'ai-tsu, 'Tieh-la is clever. He may be sent to welcome them'».

«In the 925, by being in their company for twenty days he was able

27 *Liao Shih*, 45. 17b.

28 Wittfogel, *aynı eser*, s. 205.

29 Wittfogel, *aynı eser*, s. 274.

30 *Liao Shih*, 49. 3b.

to learn their spoken languages and script. Then he created [a script of] smaller Ch'i-tan characters which, though fewer in number, covered everything»³¹.

Kitanlar'ın kullandığı yazının bulunmasında ve kullanılmasında Uygurlar öncülük ettiği gibi, Uygurlar'ın kullandığı pekçok ünvan da Kitanlar tarafından kullanılmıştır. İlk defa 8. yüzyılda Kitan reisi «Kagan» ünvanı ile çağırıldığı zaman bu ünvan daha önceleri Ortaasya Türkleri tarafından kullanılıyordu³². Aynı şekilde Türk Kagan eşlerinin ünvanı olan «Qatun» da Kitanlar'da «K'o-tun» olarak gözükmektedir. «Ch'i-shou Khaghan was [Worshipped] in the southern temple and his K'o-tun in the north temple»³³.

Kitanlar'ın kullandığı «Ti-yin» teriminin de Türklere ait olduğu bilinmektedir. «Tegin» yahut «Tigin» olarak Orhun abidelerinde kaganın kardeşi yahut oğlunu veya kaganın neslinden bir prens verilecek ünvanıdır³⁴.

«Hsien» «Değerli», «Fazilet sahibi, dürüst» ünvanı da Beş Kitan imparatoruna verilmiştir³⁵. Bu ünvanın da Uygurlar arasında kullanıldığını ve Türkçe «Bilge» kelimesinin Çince transkripsiyonu olduğunu Pelliot söylemektedir³⁶.

Kitanlar'ın ikinci derecedeki kabilesi Shih-lieh memurlarının kullandığı ve ikinci en büyük ünvan olan «Ta-la-kan» terimi Türkçe «Tarkan» teriminin transkripsiyonudur. Bu kelime de Orhun abidelerinde ve Uygur metinlerinde görülmektedir³⁷.

Yukarıda görüldüğü gibi Uygurlar'dan yeni kurulan Kitanlar'a ziraat, hayvancılık, gelenek ve ünvan olarak pek çok şey geçmiştir. Her iki ülkede devlet hüviyetlerini kaybedinceye kadar iyi münasebetlerde bulunmuşlar ve 11. yüzyılın kuvvetli devletleri olarak kalmışlardır.

31 Wittfogel, *aynı eser*, s. 243 ve *Liao Shih*, 64. 4b-5a.

32 Radloff, W., *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg 1897, s. 360.

33 *Liao Shih*, 37. 9a.

33 *Liao Shih*, 37. 9a.

34 Radloff, *aynı eser*, s. 175.

35 Wittfogel, *aynı eser*, s. 432.

36 Pelliot, P., «Neuf Notes sur les Questions d'Asie Centrale» *T'oung Pao* 26 (1930) ss., 202-265, s. 210.

37 Bang, W., - Gabain A. von., *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der Türkischen Turfan-Texte*, Berlin 1931, s. 501.